

SANMA, BİLME VE İMAN: KANT'IN İMAN ANLAYIŞININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Opinion, Knowledge and Faith: The Conceptual Frame of Kant's Notion of Faith

Dr. Necmettin TAN
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: necmitan@firat.edu.tr

Özet: Kant, iman kavramını sanma ve bilme kavramları ile birlikte tanımlar. Bu üç kavram *fürwahrhalten* kavramının üç ayrı aşamasını oluşturur. *Fürwahrhalten*, bir şeyden emin olma, bir şeyi doğru sayma, bir şeyi kesin kabul etmek anlamlarına gelir. Ayrıca Kant bu üç kavramı nesnel yeterlik ve öznel yeterlik kavramları ile tanımlar. Buna göre sanı, öznel ve nesnel yeterliğin bulunmamasıdır. Bilgi, hem nesnel hem öznel yeterliğin bulunduğu bir durumu ifade ederken, iman yalnızca öznel yeterliğin olduğu bir durumdur. Öznel yeterlik Kant'a göre keyfi ve değişken bir durumu ifade etmeyip tüm insanlarda ortak olan ahlaki temele dayanmaktadır. Bu yüzden de diğer tüm kesinliklerden daha çok kesinlik sağlar.

Anahtar Kavramlar: Kant, iman, ahlaki iman, bilgi, sanı

Abstract: Kant defines the concept of faith in relation with opinion and knowledge. These concepts constitute different stages of the concept of *fürwahrhalten*, which means to be sure of something, holding something to be true, and accepting something certainly. In addition, Kant defines these three concepts with subjective sufficiency and objective sufficiency. If there is no subjective and objective sufficiency it is an opinion. If there is objective and subjective sufficiency, it is knowledge; and if there is only subjective sufficiency, then it is faith. Subjective sufficiency in Kant is not something that is relative and arbitrary, but something that is common in all people, i.e. moral ground. Therefore Kant thinks that it provides the most certain ground for faith.

Key Words: Kant, faith, moral faith, knowledge, opinion.

A. Giriş

Kant'ın iman anlayışı söz konusu olduğunda onun meşhur cümlesini hatırlamamak elde değildir. *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ikinci baskısına yazdığı önsözde Kant, şu ifadelerle yer vermektedir: “İmana yer açmak için bilgiyi inkâr etmek zorunda kaldım.”¹

Bu ifade Kant felsefesinin en çok tartışılan konularından birisini oluşturmuştur. Konuyla ilgili tartışmalarda üzerinde durulan soruları şöyle sıralamak mümkündür: Bilgi (*Wissen*) ile ne kastedilmektedir? İman (*Glaube*) ile ne kastedilmektedir? Bilgiyi inkâr etmek (*aufheben*) ve imana yer açmak ne anlama gelmektedir?

Kant'ın bilgi anlayışını ortaya koymak bu çalışmanın sınırlarını aştığı için kısa bir değerlendirme yapmakla yetineceğiz.² Bilindiği gibi Kant bilginin ortaya çıkması için kavramlarla deneyin işbirliğini gerekli görmektedir. Kavramlar *a priori* nitelikte olan kategorilerden oluşmaktadır ve onlar olmadan deneyimin bir anlam ifade etmesi imkânsızdır. Aynı şekilde deney olmadan kavramların tek başına bir şey ifade etmesi de düşünülemez. Kant bu ilişkiyi yine meşhur olmuş bir sözle ifade eder: “İçeriksiz (sezgisiz) düşünceler (kavramlar) boştur; kavramsız sezgiler ise kördür.”³

Ayrıca Kant, deneyde bulunup deneyden gelmeyen *a priori* ögeler olduğunu söyleyerek deneyim kavramını da yeniden tanımlar. Bu ögeler zaman ve mekân olup Kant'a göre bu ikisi algının *a priori* biçimleridir.

Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde detaylı bir şekilde ortaya koyduğu bilgi anlayışının, dar anlamda “bilimsel bilgi” olduğu söylenebilir. Bu anlayışta bilgi, duyuşsal ve deneysel olan ile sınırlıdır. Bilginin oluşmasında *a priori* ögeler olan kavramların önemli rolüne rağmen bilgi, deneyi oluşturan malzemenin sınırlanırını aşamaz. Zaten Kant'ın *a priori* ögelere yaptığı tüm vurguya rağmen, onun bilgi anlayışında deneysel olanının ötesine geçilemiyor olması bu vurguyu bir şekilde önemsiz kılmıştır. Bunun nedeni, kavramların deneyim ötesine uygulanamıyor oluşudur. Bu da Tanrı başta olmak üzere, bir deney ögesi olmayan tüm iman ögelerini tartışmalı hale getirmektedir.

Kant'ın bilginin karşısına koyduğu iman kavramının incelenmesi bilgi ile iman arasındaki ilişkiyi açıklamak noktasında son derece yararlı görünmektedir. Bu çalışmada amacımız, Kant'ın iman anlayışını bir bütün

¹ “Ich mußte also das Wissen aufheben, um zum Glauben Platz zu bekommen”, Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, (Çeviri: Paul Guyer ve Allen W. Wood), Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. xxx. İkinci baskı esas alınmıştır. Sonraki göndermeler; *CPR* olarak yapılacaktır. Sayfa numaraları, tüm Kant eserleri için, çevirinin sayfasına değil, standart baskının sayfalarına gönderme yapmaktadır.

² Bu konudaki detaylı bir inceleme için bkz. Necmettin Tan, “Immanuel Kant'ın İman Anlayışı”, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, Birinci bölüm ve özellikle s. 82 vd.

³ Kant, *CPR*, s. 75. Kant “sezgi” ile kısaca deneyimi kastetmektedir.

olarak incelemek olmayıp yalnızca iman kavramının kavramsal bir çerçevesini çizmek ve onun hangi kavram ve niteliklerle tanımlandığını ortaya koymaktır.

B. Sanma, Bilme ve İman (Meinung, Wissen, Glauben)

Kant, iman kavramını *Saf Aklın Eleştirisi*'nin sonlarında “Sanma, bilme ve iman”⁴ başlığı altında inceler. Bu üç kavram, “*fürwahrhalten*” kavramının üç aşaması olarak değerlendirilir. *Fürwahrhalten*, bir şeyden emin olma, bir şeyi doğru sayma, bir şeyi kesin kabul etmek şeklinde çevrilebilir. Bu kavram, daha kısa bir ifade olması dolayısıyla bu çalışmada, “doğru-sayma” şeklinde karşılanacaktır.⁵ Kant’a göre,

Bir şeyi doğru-sayma (*Fürwahrhalten*), anlama yetimizde (*Verstand-
understanding*) olup biten bir olay olup, nesnel zeminlere dayanmasına karşın, yargıda bulunan kişinin zihnindeki (*Gemüt-mind*) öznel nedenleri de gerektirir. Eğer hüküm, tüm rasyonel varlıklar için geçerli ise, o hükmün zemini nesnel olarak yeterlidir ve onu doğru-sayma, kanaat (*Überzeugung-
conviction*) olarak adlandırılır. Eğer o hükmün zemini sadece öznenin kendine özgü karakterinde bulunuyorsa o zaman *aldanma* (*Überredung-
persuasion*) olarak adlandırılır.⁶

Görüldüğü gibi, doğru-sayma hem nesnel hem de öznel zeminlere dayanabilir. Nesnel zeminlere dayandığı ve bu nedenle tüm rasyonel varlıklar için geçerli olduğu takdirde kanaat⁷ olarak adlandırılır. Öznel zeminlere dayanır ve sadece o kişi için geçerli olursa, buna da aldanma denir. Bir hükmün kanaat mi yoksa aldanma mı olduğunu anlamının yolu ise dışsaldır. Çünkü Kant’a göre “hakikat, nesne ile bağdaşmaya dayanır.”⁸

Aldanma yalnızca bir yanılsamadır, çünkü hükmün zemini yalnızca öznedeki yatıyor olmasına rağmen, hüküm nesnel sayılır. Bu nedenle böyle bir hükmün yalnızca kişisel geçerliliği vardır –sadece hükmü veren kişi için geçerlidir– ve onu doğru-sayma başkalarına aktarılamaz. Ama *hakikat nesne ile bağdaşmaya dayanır* ve bu açıdan bütün anlama yetilerinin hükümleri birbiriyle bağdaşmalıdır (*consentientia uni tertio, consentiunt inter se*). Öyleyse bir şeyi doğru-saymanın bir kanaat mi ya da sadece aldanma mı olduğunu anlamının mihenk taşı dışsaldır, yani onu *aktarma/iletme ve tüm insanlar için geçerli olduğunu anlama olanağı dışsaldır*. Çünkü o zaman, bireylerin farklı özelliklerine rağmen, en azından tüm hükümlerin birbiri ile

⁴ Vom Meinen, Wissen Und Glauben. Kant, *CPR*, s. 848.

⁵ *Fürwahrhalten* kavramı, İngiliz çevirmenler tarafından son zamanlarda “holding to be true” (Allen W. Wood), “taking something to be true” (Leslie Stevenson) veya assent (Andrew Chignell) şeklinde çevrilmektedir.

⁶ Kant, *CPR*, s. 848. Vurgular bana ait.

⁷ “Kanaat” sözcüğü burada kişinin hem nesnel hem de öznel zeminleri görmesi ve kişide kesin bir kanaat oluşturması şeklinde anlaşılmalıdır. Yani kişi o şeyin doğruluğuna “ikna” olur.

⁸ Kant, *CPR*, s. 848.

uyuşmalarının zemininin, ortak bir zemine, yani nesneye dayandığı ve bu nedenle de tümünün nesne ile uyduğu kabulü/varsayımı ortaya çıkar ve bu yolla da hükmün doğruluğu kanıtlanmış olur.⁹

Bu tespitlerden sonra Kant, doğru-saymanın nesnel ve öznel zeminlerle ilgili olarak üç aşaması olduğunu söyler: Sanma, bilme ve iman. Kant bu üçlünün her bir ayağını doğru-sayma ile ilişkili olarak tanımlar:

Doğru-sayma ya da hükmün öznel geçerliliği, kanaat (ki aynı zamanda nesnel olarak da geçerlidir) ile ilişkisi noktasında üç aşamaya sahiptir: *Sanma, iman ve bilme*. Sanma, nesnel ve öznel yeterlilikten yoksunluğun farkında olarak bir şeyi doğru-saymadır. Eğer doğru-sayma, öznel olarak yeterli ise ve aynı zamanda nesnel olarak yetersiz olduğu kabul edilirse *iman* olur. Son olarak, doğru-sayma hem öznel hem de nesnel olarak yeterli ise bilme olarak adlandırılır. Öznel yeterlik *kanaat* (kendim için) olarak adlandırılırken, nesnel yeterlik *kesinlik* (herkes için) olarak adlandırılır. Böylesine kolay kavramları açıklamakla uğraşmayacağım.¹⁰

Kant'ın kolay dediği bu kavramların o kadar da kolay olmadığı açıktır. Yaptığı açıklamanın yeterli olması bir yana, açıklanması gereken yeni kavramlarla mesele daha da karmaşık hale gelmiştir. Çünkü Kant burada, doğru-saymanın üç aşamasını öznel ve nesnel olarak yeterli oluşlarına göre tanımlamaktadır. Öyleyse nesnel ve öznel yeterlilikten ne anlaşılması gerektiği de açığa kavuşmalıdır.

Yine alıntıladığımız son paragrafta Kant'ın kullandığı *kanaat* ve *kesinlik* kavramları daha birkaç paragraf önce yaptığı ve yukarıda alıntıladığımız tanımlarla uyuşmamaktadır. Kant, Kanaat kavramını tüm rasyonel varlıklar için geçerli olma ve nesnel zeminlere sahip olmak şeklinde tanımlamıştı. Oysa burada, kanaatten, öznel yeterlik olarak söz edilmektedir. Buna karşın nesnel yeterlik, kesinlik olarak tanımlanmaktadır. Oysa kesinlik zaten kanaatin bir niteliği olarak sunulmuştu. Kant'ın son derece kolay olduğunu düşündüğü bu tanımlarda birkaç paragraf arayla çelişkiye düştüğünü varsaymak mümkündür. Öte yandan Kant'ın burada farklı anlamda bir kanaatten söz ettiği de söylenebilir. Bunun için bir açıklama yapmamış olması ise anlaşılabilir değildir.¹¹

Bir kavram hakkında bir sayfa arayla çelişkiye düşme iddiasından önce, onun, kavramı farklı bir anlamda kullanıp kullanmadığına bakmak yerinde olacaktır. Gerçi Kant'ın, bu pasajlarda kavramı farklı kullandığına dair bir ipucu yoktur. Ancak farklı eserlerinde bu tür bir yorumu destekleyecek metinler bulunmaktadır. Örneğin *The Jäsche Logic*'te¹² Kant,

⁹ Kant, *CPR*, s. 848-849. Vurgular bana ait.

¹⁰ Kant, *CPR*, s. 850. Vurgular bana ait.

¹¹ Andrew D. Chignell, *Kant's Ethics of Assent: Knowledge and Belief in the Critical Philosophy*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yale University, 2003, s. 24.

¹² Immanuel Kant, *The Jäsche Logic, Lectures on Logic*, (Çeviri: J. Micahel Young), Cambridge: Cambridge University Press, 1992, içinde, 9:72; s. 576. Sonraki göndermeler *Logic* olarak yapılacaktır.

biri mantıksal ve öteki pratik olmak üzere iki tür kanaatten söz etmektedir. Nesnel zeminlere dayalı bir kanaat mantıksal olurken, öznel zeminlere dayalı kanaat pratik olmaktadır. Nesnel zeminlere dayalı mantıksal kanaat, Kant'a göre, bilgi ile aynı şeydir. Pratik kanaat ise aklın ahlaki inancı (*moralische Vernunftglaube*) ile aynıdır ve Kant'a göre her tür bilgiden daha kesindir. Kant bunun nedenini de şöyle izah etmektedir: Bilgi durumunda, karşıt delillere her zaman kulak vermek zorunda olduğumuz halde, inanç durumunda bunu yapmayız. Çünkü nesne değil, özne ile ilgili bir durum söz konusudur.¹³

B.1.1. Nesnel Yeterlik ve Öznel Yeterlik

Kant'ın bu kavramları kullandığı bağlam, çağdaş anlamda bilginin bir ögesi olarak görülen “haklı-çıkarma” (*justification*)¹⁴ kavramını akla getirmektedir. Kant, bu bağlamda, biri geçerlik (*Gültigkeit-validity*) ve diğeri yeterlik (*zureichend-sufficiency*) olmak üzere iki kavram kullanmaktadır. Bu kavramları doğrudan “haklı-çıkarma” olarak çevirmek doğru olmamakla birlikte, Kant'ın kullandığı bağlam ve anlam bu kavramı çağrıştıracak niteliktedir. Çünkü Kant, yeterlik kavramını bir mihenk taşı gibi kullanmakta; sanı, iman ve bilgi durumlarını birbirinden ayıran bir ölçüt olarak sunmaktadır. Bir doğru-saymayı, sanı değil de iman olarak adlandırmayı haklı çıkaran veya onu bilgi olmaya layık kılan belirleyici öge yeterlidir.

Kant iki tür yeterlikten söz etmektedir: Öznel yeterlik ve nesnel yeterlik. Öznel ve nesnel yeterliğin olmadığı durumlarda ancak bir *sanıdan* söz edilebilir. Sadece öznel yeterliliğin olduğu ve nesnel yeterlikten söz edilemeyeceği bir durumun adı *imandır*. Son olarak hem öznel hem de nesnel yeterlikten söz etmenin mümkün olduğu bir durum *bilgi* olarak adlandırılmaktadır.

Kant'ın nesnel yeterlikten ne anladığını ortaya koymakla başlayalım. Nesnel yeterlik, Kant'ın kanaati açıklarken yaptığı tanımdan çıkarılabilir. Şöyle ki: akıl sahibi olan herkes için geçerli olduğunda, yargının zemini nesnel olarak yeterlidir. Nesnel yeterlikte belirleyici olan, nesnenin kendisidir. Çünkü bu noktadaki hakikat, yargının nesne ile bağdaşmasına dayanır ve tüm anlama yetilerinin (tüm insanların) nesne hakkında aynı yargıya vardığı bir durumu ifade eder. Nesnel zeminler, kişiler arası farklılıkları aşmak ve ortak bir kararda buluşmak imkânını sağlar.¹⁵

Görüldüğü gibi nesnel yeterlik, nesnel zeminlere dayalıdır. Nesnel zeminler ise hem yeterli hem de yetersiz olabilir. Yeterli nesnel zeminler

¹³ Kant, a.y.

¹⁴ Andrew D. Chignell, “Kant’s Concepts of Justification”, *Nous*, 41:1 (2007) 33–63, s. 33 vd.

¹⁵ Kant, *CPR*, s. 849.

kesinlik sağlar veya kişiyi, bir yargıyı yüksek bir ihtimalle kabul etmeye yöneltir. Tümdengelimsel kanıtlar (rasyonel kesinlik), bilimsel ilkelere uygun çıkarımlar (deneysel kesinlik), duyuşsal-algısal verilere dayalı yapılan çıkarımlar, şahitliğe dayalı çıkarımlar, birer yeterli nesnel zemin olabilir. Kuşkusuz bunların her birinin yeterli ve geçerli sayılmasını gerektiren başka şartlar da olabilir.¹⁶

Yetersiz nesnel zeminler, yargıda bir kesinlik yaratmaz veya kişiyi bir yargıyı yüksek bir ihtimalle kabul etmeye yöneltmez. Bu durumda, yargıyı doğru kabul etmeye yönelik zeminler vardır; ancak asla kişide yargının doğruluğuna yönelik bir güven oluşturmaz. En iyi haliyle, kişide ancak bir meyil oluşturabilir. Bu durumu Kant'ın *sanma* için yaptığı tanımla ifade etmek mümkündür.¹⁷

Kısacası nesnel yeterlik, nesnel zeminlere dayalıdır ve kişiye bir yargıyı doğru saymak için yeterli bir gerekçe sunar. Nesnel zeminleri yeterli kılan koşul ve ilkeler üzerindeki tartışmaları bir kenara bırakarak diyebiliriz ki nesnel zeminlerde elde edilen veriler, nesnel yargıları elde etme noktasında kaçınılmaz bir aşamayı oluşturmaktadır.

Pekâlâ, bir yargıyı kesinlik derecesinde veya yüksek bir ihtimalle kabul etmeye yönelten öznel zeminlerden de söz etmek mümkün müdür? Açıktır ki öznel yeterlik kavramının ifade ettiği anlam tam olarak budur. Öyleyse iman kavramını açığa kavuşturmak için öznel zeminler ve öznel yeterlikten ne anlaşıldığının ortaya konması gerekmektedir.

Kant'a göre bir yargı ya da doğru-sayma, her zaman nesnel zeminlere dayalı olmayabilir. Ancak her yargının öznel zeminlerinden söz etmek mümkündür. Bu nedenledir ki doğru-sayma, öncelikle öznel zeminlere dayalıdır.¹⁸ Ayrıca Kant'a göre yeterli öznel zeminler, nesnel zeminlerden daha çok kesinlik sağlar. Çünkü nesnel zeminlerde ve nesnel yeterliğin olduğu durumlarda, kısacası bilgi durumunda, hala karşıt delillere kulak vermek gerektiği halde Kant'a göre iman durumunda böyle bir şey söz konusu değildir.¹⁹

Öznel yeterlik, öznel zeminlerde elde edilen bir kesinlik durumunu ifade eder. Öznel zeminler, kişinin içsel olarak yürüttüğü bir çıkarım sürecine işaret eder. Bir doğru-sayma, uygun bir şekilde öznel zeminlerde temellendirilmiş ise, o öznel olarak yeterlidir.²⁰ Ancak öznel zeminlerin nesnel zeminlerle ilgili olduğu durumlar da vardır. Örneğin, öznel yeterlik, kişinin bir şeyi doğru-saymak için kendisinin yeterli nesnel zemine sahip

¹⁶ Chignell, "Kants Concept of Justification", s. 43.

¹⁷ Chignell, a. g. m., s. 44.

¹⁸ Chignell, a. g. m., s. 44.

¹⁹ Kant, *Logic*, 9: 72, s. 576. Çünkü ahlaki kesinlik, her türlü kesinlikten daha öte bir güven sağlar ve öznel zeminlere dayalıdır.

²⁰ Chignell, a. g. m., s. 44

olduğunu düşünmesidir.²¹ Yani nesnel zeminler yeterli olsa bile, kişinin bunun farkında olması ve o zeminin yeterli olduğunu düşünmesi gereklidir.

Bu tür bir öznel yeterlikte iki aşamanın olduğunu görmekteyiz.

1. Nesnel zeminlerin yeterli oluşu
2. Kişinin bu nesnel zeminlerin yeterli oluşu hakkındaki bilinci

ve kararı

Acaba Kant'ın sanma, iman ve bilgi üçlüsünü tarif ederken kullandığı öznel yeterlik böyle midir? Böyle bir tanımın, zaten nesnel yeterlik tanımınca kapsandığı söylenebilir. Yani bir nesnel zeminin yeterliğinden söz edebilmek için, zorunlu olarak öznel yeterlikten söz etmek gereklidir. Yani kişinin nesnel zeminlerin yeterli olup olmadığı noktasındaki bir kararı her zaman mevcuttur.

Kant sanma, iman ve bilgi üçlüsünden söz ettiği bölümde detaylara girmemekte ve bu konuda tatmin edici bir açıklama sunmamaktadır. Acaba kanaat tanımında olduğu gibi farklı türden bir öznel yeterlikten söz etmek mümkün müdür?

Bu soruya cevap vermek için Kant'ın *öznel* kavramını ne anlamda kullandığına bakmak gereklidir. Öznellik, özneye ve dolayısıyla kişiye bağlı bir nitelik olarak düşünülür. Belirleyici olan, nesneye ait dış algılar ve deliller değil, kişinin kendisinden kaynaklanan kabul ve kanaatlerdir. Böyle bir durumun ortaya bir keyfilik ve görelilik çıkaracağı açıktır. Tek tek kişileri düşündüğümüzde “öznellik” ile “yeterlik”in bir arada bulunması bile yeterince sorunlu olabilir.

Ancak öznel kavramını hem dar hem de geniş anlamda kullanmak mümkündür. Dar anlamda, kişiden kişiye değişen bir öznellikten ve dolayısıyla görecelikten söz etmek mümkündür. Buna karşın geniş anlamda öznellik, kişiye bağlı olmasına rağmen tüm insanlarda ortak olduğu varsayılan bazı niteliklere dayanabilir. Örneğin, duygu ve ihtiyaçlar insandan insana değişiklik göstermesine rağmen mantık ilkeleri tüm insanlarda aynıdır.

Kant'ta bu şekilde geniş anlamda bir öznellikten söz etmek mümkündür. Kant'ta öznellik, hiçbir şekilde kişiden kişiye değişen ve göreceliğe çıkan bir anlamda bireysellik ve keyfilik anlamında değildir.²² Öznellik, her şeyden önce öznenin, bilginin oluşumundaki katkısını ifade etmek noktasında Kopernikçi bakış açısında ortaya çıkar. Bilindiği gibi Kopernikçi hipotez, öznenin nesneye uyması yerine, nesnenin özneye uymasını öngörmektedir. Yine bu bakış açısının uzantısı olarak zaman ve mekân, insan zihninin algıyı şekillendiren biçimleri olarak görülmüştür. Bu

²¹ Chignell, a. g. m., s. 45 vd.; Chignell, *Ethics of Assent*, s. 10 vd.

²² Ernst Cassirer, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, (Çeviren: Doğan Özlem), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996, s. 163 vd.; Nicholas Rescher, *Kant and The Reach of Reason*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 139.; Manfred Kuehn, “Kant's Transcendental Deduction of God's Existence as a Postulate of Pure Practical Reason”, *Kant-Studien*, 76:2(1985), ss. 152-169, s. 158.

şekilde geometri ve matematik, nesneye ait bir bilim olmaktan çıkıp özneye ve öznenin zihinsel yapısına bağlı birer uğraş olmuştur. Bir adım sonrasında deneyi ve deney verilerini şekillendirerek onlara zorunluluk katan kategoriler, yine kaynağını insan zihninde bulmuştur. Sonuçta deneysel bilgi bile, kesinlik ve güvenilirliğini insan zihninin bu öznel kategorilerine ve biçimlerine borçludur. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nin temel sorusu olarak ortaya koyduğu “sentetik a priori” bu şekilde öznel bir ilkeye dönüşmektedir. Çünkü bu ilkenin ve bilginin kaynağı insan zihnidir.²³

Ana hatlarını bu şekilde çizebileceğimiz geniş anlamdaki bu tür bir öznelğin öncelikli olarak epistemolojik olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu öznellik, bilimsel bilgiyi ortaya koyma sürecinde etkindir. Bu anlamdaki öznelliğe epistemolojik öznellik ya da teorik öznellik adını verebiliriz.²⁴

Kant felsefesinde etkili olan başka tür bir öznellik ise pratik ya da ahlaki özneliktir. Bu öznellik, ahlak ilkelerinin, kaynağını deneysel olanda değil de insan aklında bulmasında yatmaktadır. Bilindiği gibi Kant, ahlakın herhangi bir deneysel ve tarihsel öğeye dayandırılmasına karşıdır. Onun için ahlak ilkeleri ancak akıl ile temellendirilebilir ve evrensel bir ahlak için bundan başka bir yol da yoktur. Deney bize hiçbir zaman kesinlik sağlamadığından deneysel bir disiplin olarak ahlakın evrensel ve genel geçer olması Kant için mümkün değildir.

Görüldüğü gibi mantıksal ve pratik olmak üzere iki farklı kanaat kavramından söz eden Kant'ın benzer şekilde iki tür öznelikten söz ettiğini görmekteyiz. Birincisi epistemolojik ya da teorik öznellik, ikincisi ise ahlaki ya da pratik özneliktir. Pratik öznellik, ahlakın kaynağının dışarıda değil de insan aklında, yani öznedeki bulunması anlamına gelmektedir. Öyleyse Kant'ın iman tanımında yer alan öznel yeterlik kavramının pratik anlamda bir öznellik olabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim Kant şöyle demektedir:

Sadece pratik açıdan, yetersiz teorik zeminlerde doğru-sayma iman olarak adlandırılabilir. Bu pratik amaçlar, ya beceri ya da ahlak ile ilgili olabilir. Birincisinde gelip geçici ve kontenjan amaçlar söz konusu iken, ikincisinde mutlak zorunlu amaçlar söz konusudur.²⁵

Bu durumda, Kant felsefesinde *öznel* kavramının değişken, keyfi ve kontenjan olanı değil, bütün insanlarda ortak şekilde bulunan zeminleri ifade ettiğini söyleyebiliriz.²⁶ Bu ortak zeminlerin başında aklın geldiği açıktır ve daha önce ifade ettiğimiz gibi Kant, ahlakı bu öznel ama evrensel olduğunu düşündüğü zemine dayandırır.

²³ Bu konularla ilgili detaylı değerlendirmeler için bkz. Tan, a. g. e., birinci bölüm.

²⁴ Richard Kroner, *Kant's Weltanschauung*, (Çeviri: John B. Smith), Chicago: Chicago University Press, 1970, s. 62.

²⁵ Kant, *CPR*, s. 851.

²⁶ Leslie Stevenson, “Opinion, Belief or Faith, and Knowledge”, *Kantian Review*, sayı 7, 2003, ss. 72-101, s. 84; Lewis White Beck, *Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, Chicago: University of Chicago Press, 1966, s. 256.

B.1.2. İman

Gördük ki Kant, imanı bir şeyi doğru-saymanın üç formundan biri olarak kabul etmektedir. Yani o her şeyden önce bir şeye yönelik bir kabul, bir doğrulamadır. Bu kabul ve doğrulama aşamasında iman, sanma ve bilgi kavramları ile bağlantı halinde açıklanır. Benzer sınıflamaları Kant'tan önce de görmek mümkündür. Hatta imanı sanma ve bilgi ile karşılaştırarak açıklamak nerdeyse bir gelenek haline gelmiştir.²⁷ Bunun en meşhur örneği Thomas Aquinas'tır. Aquinas, imanı zan ile bilgi arasında orta bir yere yerleştirir.²⁸ Benzer bir üçlü tasnifi John Locke; zan, inanç ve kesinlik²⁹ şeklinde yapmıştır.³⁰ Kant'ın üçlü tasnifinde Aquinas'tan daha çok etkilendiğini söylemek mümkün olsa da her iki düşünürden farklı bir bakış açısı getirdiğini söyleyebiliriz.

Öncelikle şunu belirtelim ki Almandada iman ve inanç (*faith and belief*) şeklinde iki ayrı kelime yoktur. Her iki kavram için kullanılan kelime "Glaube"dir. Bu kelime Kant'ın eserlerinin İngilizce çevirilerinde bazen "belief" bazen de "faith" olarak karşılanmaktadır. Bu da Kant'ın yazılarında iman ve inanç şeklinde bir ayırımı gitmeyi zorlaştırmaktadır.

Glaube, köken olarak bir şeyi sevmek, ululamak, yüceltmek, onaylamak anlamlarına gelir. Bu kelime, Hıristiyanlık öncesi Almanlarda kişinin bir Tanrı'ya güvenini ifade etmekteydi. Sonrasında Hıristiyanların Tanrı ile olan ilişkilerini ifade etmiştir. Sonradan dilde kazandığı anlamlar ise şöyledir: 1. Bir kişiye, şeye ya da Tanrı'ya duyulan güven 2. Bir şeyi doğru-sayma (*fürwahrhalten*) 3. İnanılan şey.³¹

Yetkin Kant uzmanları tarafından son yıllarda yapılan İngilizce çevirilerde teorik bağlamlarda "belief" tercih edilirken, pratik bağlamlarda "faith" tercih edilmektedir. Kelimenin nerede, nasıl karşılanacağı noktasında her bir çevirmen farklı tercihlerde bulunabilmektedir. Ancak bu kelime için tek bir karşılığın seçilmesi ve kullanılmasının uygun olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla pratik ve dinsel bağlamlarda iman karşılığının tercih edilmesi daha uygun görünmektedir. Örneğin Kant, "imana yer açmak için bilgiyi

²⁷ Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997, s. 33.

²⁸ Thomas Aquinas, *The Summa Theologica*, (Çeviri: Fathers of the English Dominican Province), Benziger Bros. Edition, 1947, Second Part of the Second Part, Question: 1, Article: 2

²⁹ Opinion, belief and assent, bkz. John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Pennsylvania State University, 1999, i.1.2., s. 22.

³⁰ İman, herhangi bir önermeye yönelik bir kabuldür, ancak aklın çıkarımlarıyla elde edilen bir kabul değildir. O, olağanüstü bir iletişim yoluyla Tanrı'dan gelen ve onu aktaran elçiye (Peygamber) güvene dayalı bir kabuldür. Locke, *a. g. e.*, VI. xviii, 2, s. 485.

³¹ Michael Inwood (ed.), *A Hegel Dictionary*, "belief, faith and opinion" Blackwell Publishing, 2007. Blackwell Reference Online. 13 February 2007, <http://www.blackwellreference.com/subscriber/book?id=g9780631175339_9780631175339>

inkâr etmek zorunda kaldım” dedikten sonra sözlerini şu şekilde sürdürmektedir:

Metafiziğin dogmatizmi, yani saf aklın eleştirisini yapmadan metafizikte bir ilerleme sağlanacağı önyargısı, ahlaka saldıran ve her zaman dogmatik olan her türlü inançsızlığın (*unglaube*) gerçek kaynağıdır.³²

Bu satırlar aynı zamanda Kant'ın, iman tanımında ahlaki bir kaygıyı ön planda tuttuğunu da göstermektedir. Bu da yukarıda yaptığımız tespiti desteklemektedir. Yani Kant'ın üçlü tasnifinde iman ayağını niteleyen öznel yeterlik, pratik alanda aranmalıdır. Ayrıca Kant'ın bu üçlüyü ilk takdim ettiği yer ve bağlam da bu kanıtı güçlendirmektedir. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin sonlarında ahlak teolojisine girmeye başlarken bu konuyu ele almıştır. Yani, bu konu ahlaka ve ahlak teolojisine girişte adeta bir köprü görevi görmektedir. Deyim yerindeyse Kant, bilgiden boşalan yere, imanı yerleştirmeye bu noktada başlar.³³

Görüldüğü gibi, Kant'ın iman kavramını niteleyen öznel yeterlik, pratik bir zemine sahiptir. Dar bir bakış açısı, nesnel yeterliği insanların bilimsel düzlemde ve bilimsel zeminlerde kabul ettiği doğrularla özdeşleştirip, öznel yeterliği kişisel ve kişiye özgü olanla özdeşleştirebilir. Ancak bu şekilde anlaşılan bir öznel yeterlik Kant'ın aldanma olarak tanımladığı durumu ifade etmektedir. Oysa iman hiçbir şekilde aldanmanın bir biçimi değildir. Çünkü öznel ve nesnel yeterlikler, birbirinden iki farklı standardı ya da temellendirmeyi ifade etmektedirler. Her ikisi de yeterli ve geçerli zeminlere sahip oldukları (ya da yetersiz olabilirler) halde dayandıkları zeminler birbirinden farklıdır.³⁴

Kant sanma, bilme ve imanın dayandığı zeminlere ilişkin şöyle demektedir:

İman (*Glaube*), öznel yeterliğe sahip olan ve nesnel yetersizliği bilinçli bir şekilde kabul edilen bir doğru-saymadır ve bu nedenle *bilmenin* karşısında yer alır. Öte yandan bir şey, nesnel zeminlere dayalı olarak doğru kabul ediliyor ama zeminin yetersiz olduğunun bilincinde olunuyorsa sadece *sanmadır*. Bu *sanı*, aşamalı olarak bazı zeminlerle desteklenebilir ve en sonunda *bilme* olabilir. Oysa doğru kabul etmenin zeminleri hiçbir şekilde nesnel olamıyorsa, iman asla aklın kullanımıyla bilmeye dönüşemez.³⁵

Sanma ve bilme, öyleyse, ortak zeminlere sahip oldukları halde sadece yeterli olup olmadıklarına göre ayrışır ve sanma zamanla bilgiye dönüşebilir. Oysa iman, tamamen farklı zeminlere sahip olduğundan ve asla

³² Kant, *CPR*, s. xxx.

³³ Stevenson, a. g. m., s. 76.

³⁴ Stevenson, a. g. m., s. 84.

³⁵ Immanuel Kant, “What Does it Mean to Orient Oneself in Thinking”, *Religion and Rational Theology*, (Çeviri: Allen W. Wood ve George Di Giovanni), Cambridge: Cambridge University Press, 2001 içinde, 8:141, s. 13. Sonraki göndermeler “*Orientalion*” olarak yapılacaktır.

nesnel zeminlere dayanmadığından bilmeye dönüşmez. *Logic*'te Kant bu konuyu daha da açmaktadır:

İman (*Glaube*), ya da bir şeyi yeterli öznel zeminlerde ama yetersiz nesnel zeminlerde doğru-sayma, sadece bilemeyeceğimiz değil, fakat aynı zamanda hakkında sanı oluşturmadığımız nesnelere ilgilidir. Hatta böyle bir ihtimalden bile söz edilemez; fakat bu tür öznelere düşünmenin çelişkili olmadığı söylenebilir. Geride kalan ise a priori olan ve sadece pratik açıdan zorunlu olan, özgür bir doğru-saymadır. Böylece ahlaki zeminlerde kabul ettiğim ve karşıtının ispat edilemeyeceğinden emin olduğum bir doğru-sayma gerçekleşir.³⁶

Bu noktada üçlü tasnifin ayrıştığı noktaları daha açık bir şekilde görmekteyiz. İman nesnelere hakkında bilmek bir yana, sanıda bile bulunulamaz. Çünkü ilgili oldukları nesne ve alanlar bir birinden tamamen farklıdır. İman asla teorik bir zeminle ilgili değildir ve olamaz. O sadece, nesnel temellendirmenin mümkün olmadığı pratik zeminlerle ilgilidir.³⁷

Kant, üçlü tasnifin ayaklarının ilgili oldukları alanlar hakkında başka bir yerde şöyle demektedir: “Üç tür bilişsel (*Erkennbare*) şey vardır: sanma şeyleri (*opinabile*), olgu şeyleri (*scibile*) ve iman şeyleri (*mere credibile*).”³⁸

Kant, devamla, sanmanın sadece deneysel şeyler hakkında olabileceğini, ideler ve metafizik konular hakkında olamayacağını söyler. Dolayısıyla, a priori bir sanıdan söz etmek Kant'a göre saçmadır.³⁹ Bilme ise olgu şeyleri hakkında olup hem a priori (matematik ve geometri) hem a posteriori (deneysel bilimler) olabilir.⁴⁰ Buna karşın iman şeyleri, ne sanma ne de bilme şeyleri ile ilgilidir. İman şeyleri a priori olup tamamen pratik olanla ilgilidir.⁴¹

Kant'ın iman şeyleri ile bilme ve sanma şeyleri arasında yaptığı ayırımı Aquinas'ta da rastlanmaktadır. Aquinas, bilginin görünenlerle (*seen*) ilgili olduğunu, imanın ise görünmeyenlerle (*unseen*) ilgili olduğunu söyleyerek bilgi ve iman nesnelere birbirinden ayırır. Ona göre bir şey aynı kişi tarafından ve aynı açıdan⁴² hem imanın hem de bilginin nesnesi olamaz. Bilginin olduğu yerde imandan, imanın olduğu yerde ise bilgiden söz edilemez. Bu ikisi birbirini dışlayıcıdır.⁴³ Kant ve Aquinas arasındaki bu

³⁶ Kant, *Logic*, 9:67, s. 572.

³⁷ Leslie Stevenson, a. g. m., s. 86-87.

³⁸ Immanuel Kant, *Critique of The Power of Judgement*, (Çeviri: Paul Guyer ve Eric Matthews), Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 5:467, s. 331. Sonraki göndermeler “*CJ*” olarak yapılacaktır.

³⁹ Kant, *CJ*, 5:467, s. 331.

⁴⁰ Kant, *CJ*, 5:468, s. 332.

⁴¹ Kant, *CJ*, 5:469, s. 333.

⁴² Aquinas, aynı açıdan derken Kant'tan bir noktada ayrılmaktadır. Aquinas aslında aynı nesne hakkında hem bilmenin hem de imanın imkânını dışlamamakta, fakat sadece farklı açılardan olabileceğini söylemektedir. Örneğin insanın Tanrı'nın birliğini bilebileceğini, ancak teslise iman edeceğini iddia eder. Bkz. Aquinas, *a.g.e.*, Second Part of the Second Part, Question: 1, Article: 5.

⁴³ Aquinas, *a.g.e.*, Second Part of the Second Part, Question: 1, Article: 2, 5.

benzerlik, bir sonraki aşamada sona erer. Aquinas teorik kanıtların yetersizliği noktasında imana yol açmak için iradeyi gerekli görürken,⁴⁴ Kant bunun ancak pratik akılla mümkün olabileceğini düşünmektedir. Ancak nihai bir çözümlemede Kant'ın iman anlayışında da iradenin rolünü görmek mümkündür. Çünkü ahlaklı yaşama geçişin ilk adımı, o yaşamı irade etmektir. Bir farkla ki; burada Kant'ın irade etmek için makul bir gerekçe arayışı içinde olduğu söylenebilir.

B.2. İnanç Çeşitleri

Kant, imanın ancak öznel bir temellendirmenin konusu olabileceğini ve bunun da yalnızca pratik açıdan ve pratik amaçlarla mümkün olabileceğini iddia eder. Bu pratik amaçlar Kant'a göre ya uzmanlık ve beceri ya da ahlak ile ilgili olabilir. Birinci türden amaçlar, gelip geçici ve kontenjan iken ikinci türden amaçlar mutlak olarak zorunludur.⁴⁵ Kant bu iki durumu ifade etmek noktasında üçlü *inanç* ayırımına gider.

B.2.1. Pragmatik İnanç

Pragmatik inanç, insanın belli zamanlarda üstlendiği role göre ortaya çıkar. Bu inanç, adından da anlaşılacağı üzere, bir takım faydalar elde etme sürecinde geliştirilen bir inançtır. Kant'a göre, bir amaç bir kez kabul edildiğinde, ona ulaşmanın koşulları varsayımsal olarak zorunludur. Bu zorunluluk iki şekilde ortaya çıkar. Birincisinde, belirlenen amaca ulaşmak için bilinen başkaca bir yol yoktur ve bu durumda o koşullar öznel olarak ama yalnızca bir dereceye kadar zorunlu olur. İkincisinde, belirlenen amaca götüren başka bir yolun hiçbir kimse tarafından bilinmediğini kesin olarak bilirim. Bu durumda, o yola götüren koşullar herkes için yeterli ve mutlak olarak zorunlu olur. Birinci durumdaki varsayımlarım ve bazı şartların doğruluğunu kabul etmem, kontenjan bir imanı ifade ederken ikincisinde zorunlu bir inanç söz konusudur.⁴⁶

Kant bu durumu bir örnekle açıklamaya çalışır: Hayati tehlike içinde olan bir hastasına yardım etmek zorunda olan bir doktor, hastalığı teşhis edememektedir. Belirtilere bakarak hastalığın verem olduğuna karar verir. Bundan fazla yapabileceği bir şey yoktur, çünkü bilgisi ancak o kadarına imkân vermektedir. Hastalığın verem olduğuna dair inancı, kendisi için bile kontenjandır. Çünkü bir başkası daha iyi teşhis koyabilir. Kant, bazı amaçların elde edilmesi noktasında bazı araçların kullanımını gerektiren bu tür durumları *pragmatik inanç* kapsamında değerlendirmektedir.⁴⁷

⁴⁴ Ferit Uslu, *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*, Ankara: Ankara Okulu, 2004, s.260-269.

⁴⁵ Kant, *CPR*, s. 851.

⁴⁶ Kant, *CPR*, s. 851-852.

⁴⁷ Kant, *CPR*, s. 852.

Bu örnekle Kant'ın anlatmaya çalıştığı şey şudur: Ortada yeterli sayılabilecek düzeyde teorik ve nesnel bir zemin (bilgi) yoktur. Söz konusu doktor gerekli teşhisi koyabilecek yeterlikte değildir. Ancak hastayı kurtarmak adına bir karar vermek ve hemen uygulamak zorundadır. Bu amaca ulaşmak için verdiği karar, epistemik olmayan ve öznel zemine dayalı bir inançtır. Yani ortada nesnel bir yetersizlik ve fakat inanç oluşturmayı gerekli kılan öznel bir yeterlik vardır. Ancak belirlenen amaca ulaştıracak yegâne inanç bu olmayabilir. Bir başkasının daha isabetli bir inanç oluşturması ve amaca ulaştırmada daha doğru bir yön çizmesi her zaman mümkündür. Dolayısıyla, edinilen inanç hiçbir şekilde mutlak zorunlu olmayıp ancak geçici bir zorunluluk taşımaktadır.

Bu noktada Kant'a yapılabilecek muhtemel bir itiraz,⁴⁸ söz konusu doktorun bu şekilde bir inanç oluşturmaya hakkı olmadığı şeklinde olabilir. Çünkü doktor, vereceği kararlar hastanın durumunu daha da kötüleştirebilir. Dolayısıyla doktor, kesin belirti ve bulguları elde etmedikçe karar vermemeli ve o zamana kadar kararını askıya almalıdır. Böyle bir itiraz W. K. Clifford'un, meşhur, katı temellendirmecilik ilkesini akla getirmektedir.⁴⁹

Bu itirazın gözden kaçırıldığı şey, Kant'ın meseleye epistemik olarak bakmadığıdır. Yani Kant, inanç ile onu doğrulayacak zeminler arası bir ilişkiden söz etmemektedir. Kant, onları doğrulayacak zeminlerden tamamen bağımsız bir şekilde, inanç ile eylemler arası ilişkilerden söz etmektedir. Dolayısıyla doktor, oluşturduğu inanç hakkında kararsız olsa da, hastayı iyileştirmek amacıyla bir karar vermek durumundadır. Bu karar, pragmatik bir inançtır ve amaçla ilişkisi dolayısıyla kontenjan bir zorunluluğa⁵⁰ sahiptir. Doktorun böyle bir durumda inancını askıya alması, en hafif tabirle ihmal olarak görülebilir.⁵¹

Pragmatik inanç kolayca sanı ile karıştırılabilir. Kant, bu noktaya da dikkat çekerek ikisini birbirinden ayırır. Kant'a göre, doktorun ortaya koyduğu türden bir kararın bir aldanma mı, yoksa öznel bir kanı ya da sıkı inanç mı olduğunu anlamanın mihenk taşı bahistir. Bir inancı salt bir aldanmadan ayırmak için, o inanç için nelerin riske atıldığı ve neyin göze alındığına bakmak gerekir. Kant, risk büyüdükçe iddianın zaafa uğrayacağını düşünür. Küçük bir kaybı rahatça göze alabilen bir kişi, risk büyüdükçe yanılmış olup olmadığı noktasında tereddütler yaşamaya başlar. En nihayetinde iddia sahibi kişi, tüm yaşamın mutluluğu üzerine bahse girdiğini fark ettiğinde, yargı iyice kararsızlaşır, aşırı derecede bir çekingenlik ortaya

⁴⁸ Allen W. Wood, *Kant's Moral Religion*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1970, s. 19.

⁴⁹ Yetersiz delillere dayanarak inanmak her zaman, her yerde, herkes için yanlıştır. Bkz. W. K. Clifford, "The Ethics of Belief", *Philosophy of Religion: An Introduction*; (Editör, Charles Taliaferro, Paul J. Griffiths), Blackwell Publishing, 2003, s. 199.

⁵⁰ "Kontenjan zorunluluk" ifadesi sorunlu görünebilir. Kant'ın burada kastettiği, mutlak olmayan bir zorunluluktur. Yani sadece belli zaman ve zeminlerde kendini gösteren bir zorunluluktan söz edilmektedir.

⁵¹ Wood, *a. g. e.*, s. 20.

çıkar ve inancın o düzeye ulaşmadığı fark edilir. Öyleyse pragmatik inanç, sanıdan fazla bir değere sahip olsa da bütün riskleri göze aldırarak düzeyde bir güce sahip değildir.⁵²

Kant *The Jäsche Logic*'te pragmatik inanca örnek olarak bir anlaşma imzalayan iş adamını verir. Buna göre, bir anlaşma imzalayan iş adamı, bu anlaşma ile bir şeyler elde edeceğini sanmaz, ona inanır. Yani sonu belirsiz bir durumda ortaya çıkabilecek riskleri göze alır.⁵³ Burada da bir inanç ve davranış arasındaki ilişki söz konusudur. İşadamının sahip olduğu inancı (anlaşma ile bir takım faydalar elde etme) doğrulayabilecek herhangi bir nesnel zemin yoktur. Amaçlar da araçlar da kontenjandır. Ancak sadece bir sanı, insanı bu şekilde risk almaya yöneltmez. Dolayısıyla yukarıdaki örnekte, sonuç hakkında kişide kuvvetli bir inancın olduğunu söyleyebiliriz. Kant için böyle bir inanç, yeterli öznel zemine sahip olup *meşru* olmakla beraber zorunlu değildir.⁵⁴

B.2.2. Doktrinel İnanç (Öğretisel–Kuramsal İnanç)

Pragmatik inanç ile aynı düzlemde değerlendirilmesi gereken bir başka inanç da Kant'ın adlandırmasıyla “doktrinel inanç”tır (*doctrinale Glaube*). Doktrinel inanç, herhangi bir nesne ile ilgili olmayıp doğrusaymanın sadece teorik olduğu durumlarda ortaya çıkar. Tanrı'nın varlığının da içinde bulunduğu bir dizi teorik inanç, Kant'a göre, bu kategoriye girmektedir.⁵⁵ Bu inancı belirleyici kılan şey, öznenin yetersiz nesnel zemine dayalı olarak bir önermeyi yüksek bir kesinlik derecesinde kabul etmesidir.⁵⁶ Kant bu duruma ilişkin, “görebildiğimiz gezegenlerin en azından bazılarında yaşam vardır” inancını örnek olarak verir.⁵⁷ Bu önerme, Kant'ın zamanında deneysel araçlar başta olmak üzere hiçbir şekilde bilinebilir değildir. Ancak Kant, böyle bir imkân olsaydı, bu konuda sahip olduğu her şeye bahse girebileceğini söyler. Bu nedenle Kant, bu kabulün boş bir sanı değil, fakat güçlü bir inanç (*ein starker Glaube*) olduğunu ifade eder.⁵⁸

Pragmatik inanç ile doktrinel inanç arasındaki belirleyici fark şudur: Pragmatik inanç durumunda öznenin yeterli öznel zemine sahip olması, ihtimal dâhilindedir ve bu nedenle zamanla bilgiye dönüşebilir. Oysa doktrinel inanç durumunda böyle bir şey söz konusu değildir ve bu kapsamda değerlendirilen bir inancın bilgiye dönüşme ihtimali yoktur. Doktor örneğinde, daha iyi bir eğitim ya da çaba ile hastalığın tam teşhisini koymak mümkün olabilirdi. Eğer doktor biraz daha çabalamış olsaydı,

⁵² Kant, *CPR*, s. 852-853.

⁵³ Kant, *Logic*, 9: 67-68n, s. 572.

⁵⁴ Chignell, *Ethics of Assent*, 42-43; Chignell, “Kant’s Concepts of Justification”, s. 51.

⁵⁵ Kant, *CPR*, s. 853-854.

⁵⁶ Andrew Chignell, “Belief in Kant”, *Philosophical Review*, Vol. 116, No. 3, 2007, s. 345.

⁵⁷ Kant, *CPR*, s. 853.

⁵⁸ Kant, *CPR*, s. 853.

koyduğu teşhis bir inanç değil, bilgi olacaktı. İş adamı örneğinde ise daha iyi bir araştırma sayesinde yapılan anlaşma ya da teşebbüs sonucunda kazanç elde edilip edilmeyeceği bilinebilir. Fakat başka gezegenlerde yaşam olup olmadığı noktasında, o gezegenlere ilişkin doğrudan bir deneyimin olmayışı nedeniyle böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Bu nedenle de sadece teorik bir inanç söz konusu olabilir.⁵⁹

Kant'ın bu konu için verdiği bir başka örnek, doğa araştırmaları yapan bir araştırmacının durumudur. Bir doğa araştırmacısının amacı, doğanın işleyiş ve yapısıyla ilgili doğrulara ulaşmaktır. Araştırmacı, bu amaçla da bir dizi teoriyi test eder. Kant'a göre, bu amaca ulaşmak için araştırmacı, dünyanın akıllı bir tasarımcı (*einen weisen Welturheber*) tarafından düzenlendiğini varsaymalıdır. Böyle bir varsayım, Kant'a göre, koşullu-zorunlu olup sadece teorik bir inançtır. Akıllı tasarım varsayımının öngördüğü amaçsallık, Kant'a göre araştırmacıya yaptığı araştırmalarda yol gösterici bir işlev görecektir.⁶⁰ Araştırmacı, bir akıllı tasarımcının gerçekten var olup olmadığını hiçbir zaman bilemeyecektir. Ancak yaptığı araştırmanın amaçlarına ulaşabilmek için, araştırmacının böyle bir akıllı tasarımcıyı varsayması, Kant'a göre, *gereklidir*. Sahip olduğu bu inancı gelecekte doğrulama şansı olmadığından, böyle bir inanç pragmatik olmayıp teoriktir. Ayrıca yapılan doğa araştırmaları bu inanca karşıt bir sonuca götürmediğinden, bu konudaki kanaat sadece sanı olarak da görülemez. Öyleyse bir akıllı bir tasarımcının var olduğu inancı, bilgiye dönüşme şansı olmayan, sadece teorik bir *inançtır*.⁶¹

Sadece teorik derken vurgulanmak istenen şey, o inancın bir kesinlik ve zorunluluk taşımadığıdır. Çünkü nesnel yetersiz zeminlerde oluşturulan bu türden teorik inançlar, yukarıda açıkladığımız teorik öznel kategorisine girerler ve hiçbir şekilde zorunluluk taşımazlar. Gerek pragmatik inanın gerekse doktrinel inancın herhangi bir mutlak zorunluluk taşıması, bağlantılı oldukları amaçlarla ilgilidir. Bir doktor değilseniz, herhangi bir teşhis koyma ihtiyacınız olmaz ve eğer doğa araştırması yapmıyorsanız, araştırmanıza yön vermek için herhangi bir amaçsallık varsaymanıza da gerek yoktur.⁶² Öyleyse koşullardan bağımsız olarak amaçların, herhangi bir rasyonel kişi için mutlak zorunlu olduğu ve dolayısıyla ilgili inançları da mutlak zorunlu kıldığı bir yol olup olmadığına bakmalıyız.

⁵⁹ Chignell, "Belief in Kant", s. 345.

⁶⁰ İnançların yol gösterici işlevi, aklın idelerinin düzenleyici işlevinden kaynaklanmaktadır. Aklın idelerinin düzenleyici işlevi için bkz. Kant, *CPR*, s. 670 vd., ayrıca bu konudaki bir değerlendirme için bkz. Tan, *a. g. e.*, s. 161-167

⁶¹ Kant, *CPR*, s. 854-855.

⁶² Chignell, *a. g. m.*, s. 354.

B.2.3. Ahlaki İnanç

Kant, önceki iki inanç türünün karşısına ahlaki inancı koyar. Ahlaki inanç, diğer iki inançtan tamamen farklıdır. Çünkü bu inanç türünde, duruma göre belirlenen inançlar yoktur:

Ahlaki inanç açısından durum tamamen farklıdır. Çünkü bir şeyin yapılması gerekliliği, yani her açıdan ahlak yasasına uymam, mutlak olarak zorunludur. Amaç burada kaçınılmaz bir şekilde belirlidir ve tüm idrakime göre bu amacın diğer tüm amaçlarla uyumlu olması ve böylece pratik geçerlik taşımasının tek bir yolu vardır: bir Tanrı'nın ve gelecek yaşamın varlığı. Yine tam bir kesinlikle bilirim ki, ahlak yasaları altında bu aynı amaçlar birliğine götürecek başka bir yolu hiç kimse bilmez. Fakat ahlak buyruğu aynı zamanda benim maksimim olduğundan (çünkü akıl öyle yapılması gerektiğini buyurmaktadır), kaçınılmaz bir şekilde Tanrı'nın ve gelecek yaşamın varlığına inanırım. Şunu da bilirim ki hiçbir şey bu inançları sarsamaz. Çünkü alçak biri olmayı kabullenmediğim sürece, yapmaktan geri durmayacağım ahlak ilkelerim o zaman temelsiz kalırdı.⁶³

Önceki iki inanç türüyle kıyaslandığında ahlaki inancın nitelikleri hemen belirlemektedir. Öncelikle, diğer iki inanç türünde olduğu gibi, kişinin kontenjan amaçlar için belirlediği ya da kabul ettiği kontenjan inançlar yoktur. Buradaki inançlar, mutlak zorunlu ve genel amaçlarla ilgilidir. Ahlaki bir özne olmak, benim kontenjan olarak seçtiğim bir şey değildir. Rasyonel bir varlık olarak akıl, bana nasıl davranmam gerektiğini açık ve kesin bir şekilde bildirmektedir. Bu bildirim, içinde bulunulan tüm koşullardan bağımsızdır ve mutlaktır. Rasyonel ve ahlaki bir özne olmanın zorunlu varsayımları da bir Tanrı ve gelecek yaşamın varlığına olan inançtır.

Kant'ın pragmatik ve teorik zeminlerde oluşturulan inançlara alternatif olarak sunduğu bu inanç, "ahlak kanıtı" olarak da anılmaktadır. Bu çalışmanın sınırlarını aştığından ve başlı başına bağımsız bir çalışmayı gerektirdiğinden burada bu konuya girilmeyecektir. Burada bizi ilgilendiren, öznel ve nesnel yeterlik açısından ahlaki inancın ne ifade ettiğidir. Kant'ın bu konudaki sözlerini tekrar hatırlayalım:

Sadece pratik açıdan, yetersiz teorik zeminlerde doğru-sayma iman olarak adlandırılabilir. Bu pratik amaçlar, ya beceri ya da ahlak ile ilgili olabilir. Birincisinde gelip geçici ve kontenjan amaçlar söz konusu iken, ikincisinde mutlak zorunlu amaçlar söz konusudur.⁶⁴

Kant için ahlaki inanç, teorik-nesnel zeminleri yetersiz olan bir inançtır. Ancak hem pratik zemine sahip olduğundan hem de gözettiği amaçlar zorunlu olduğundan, bu düzlemdeki bir doğru-sayma, iman olarak adlandırılabilir. Öyleyse ahlaki inanç pratik öznel zemine dayalı bir inançtır ve bu açıdan öznel yeterliğe sahiptir. Bu öznel diğer zeminlerde elde

⁶³ Kant, *CPR*, s. 856.

⁶⁴ Kant, *CPR*, s. 851.

edilen yeterliklerin hepsinden daha kesin bir kanı sağlar. Bu kanaatin dayanağı ise mantıksal değil, ahlaki kesinliktir.

Ahlaki tutum, her türlü kesinlikten öte bir kesinlik sağlar. Çünkü Kant'a göre “Hiçbir insan bu sorulara ilgisiz olamaz.”⁶⁵ Ayrıca bir insan, ahlak yasaları karşısında tam kayıtsızlık içinde olsa bile, Kant'a göre, hala imanı kurtarmanın bir yolu vardır. O da bir Tanrı ve gelecek yaşamın olmadığına dair bir kesinliğin hiçbir şekilde elde edilemeyeceğidir. Kant, bunun negatif bir inanç olacağını ve bu nedenle yeterli zemini sağlamayacağını kabul etmekle beraber, bu inancın en azından kötü eğilimleri engellemede bir işlevi olacağını iddia eder.⁶⁶

Görüldüğü gibi Kant, ahlaki inancı iman oluşturma noktasında sarsılmaz ve zorunlu bir temel olarak görmektedir. Ahlaki inanç, meşruiyetini akıldan alan ahlakın, evrensel ve sarsılmaz yapısına dayandığından tüm insanlar için geçerlidir. Kant'ın bu tür bir temellendirmeyi öznel olarak nitelemesi sadece onun sisteminden kaynaklanan bir anlayıştan ötürüdür. Öznellik, daha önce de belirttiğimiz gibi, öncelikle tüm insanlarda ortak bir şekilde bulunan *a priori* yetileri ifade etmektedir. Bu *a priori* yetilerin başında akıl gelmektedir ve ahlak *a priori* bir disiplin olarak yalnızca akla dayanmaktadır. Dolayısıyla Kant, imanı dolaylı olarak akla dayandırmış olmaktadır.

⁶⁵ Kant, *CPR*, s. 857-858.

⁶⁶ Kant, *CPR*, s. 858.